

ЗМІНИ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ СТАНІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ

Статтю присвячено аналізу динаміки основних показників соціально-психологічного стану населення України у 2014–2016 рр. у регіональному розрізі. Досліджено динаміку Індексу дестабілізаційності протестного потенціалу, Інтегрального індексу національної дистанції, Індексу цинізму та ін. Дослідження показало, що населення країни досі перебуває в стані аномійної деморалізованості, що ускладнює створення соціального порядку демократичного європейського зразка.

Ключові слова: населення України, соціально-психологічний стан, аномійна деморалізованість, новий соціальний порядок.

Статья посвящена анализу динамики основных показателей социально-психологического состояния населения Украины в 2014–2016 гг. в региональном разрезе. Исследована динамика Индекса дестабилизации протестного потенциала, Интегрального индекса национальной дистанции, Индекса цинизма и др. Исследование показало, что население страны до сих пор находится в состоянии аномической деморализованности, что затрудняет создание социального порядка демократического европейского образца.

Ключевые слова: население Украины, социально-психологическое состояние, аномическая деморализованность, новый социальный порядок.

The paper is devoted to the analysis of dynamics of the major indices of socio-psychological state of Ukraine's population in 2014–2016 in the regional context. The dynamics of the Index of Destabilising Protest Potential, Integral Index of National Distance, Cynicism Index, etc., has been studied. The study has shown that population of the country still remains in the state of anomic demoralisation that hampers the creation of social order of the democratic European pattern.

Keywords: Ukraine's population, socio-psychological state, anomic demoralisation, new social order.

Українське суспільство вже більш як два роки перебуває в стані побудови нового демократичного соціального порядку європейського зразка, досягнення якого було основною метою Революції гідності. Спроба кардинальної зміни соціального устрою, який вже не відповідав викликам сучасності, боротьба народу за демократичні європейські цінності, на жаль, не була підтримана населенням та політичними елітами всієї країни та призвела до зростання сепаратистських явищ й розв'язування бойових дій у східних регіонах держави, до анексії Криму, суттєвого падіння економіки та загострення соціальних проблем. Поки що зусилля влади в напрямі становлення суспільного ладу не завжди сприймаються населенням та, внаслідок цього, не мають значних успіхів. Про це свідчить той факт, що у 2014 р. у моніторинговому опитуванні 75% респондентів відповіли, що їм бракує “порядку в суспільстві”. Високим є ступінь недовіри населення органам влади та управління.

Метою даного дослідження є аналіз динаміки соціально-психологічного стану населення України в період становлення нового соціального порядку у 2014–2016 рр.

Створення та утвердження нового соціального порядку іманентно пов'язано з явищами масової дезадаптації, з утрудненістю самоідентифікаційних процесів і невизначеністю соціального статусу, цінностей і мотивацій – з соціальною аномією. В її основі лежить невизначене, проміжне, перехідне соціальне становище, в якому опинилося суспільство та його елементи в результаті руйнування однієї і спроб формування іншої соціальної системи. Аномія як певний стан соціальної організації характерна для будь-якого перехідного суспільства, але лише у виняткових історичних обставинах “вона досягає глобальних суспільних масштабів, коли суспільство свідомо відмовляється від основних ідеологічних принципів своєї організації, не маючи, по суті, нової, цілісної, відпрацьованої часом ціннісно-нормативної системи” [1, с. 7].

У соціологічній інтерпретації соціальна аномія – неодмінна складова, супутник і наслідок глибоких соціальних змін. Проблема полягає в тому, що в пострадянському українському суспільстві аномія постала комплексним, масовим і затяжним соціальним явищем. Так, основними характеристиками цього періоду є злам звичних, стійких соціальних зв'язків і відносин, як наслідок – масова фрустрація,

деформація колишньої системи суспільних цінностей, загальна криза нормативно-правової свідомості.

Моніторинг насамперед і був створений для щорічної емпіричної оцінки тенденцій розвитку українського суспільства на базі аналізу динаміки соціально-психологічного стану населення як основи формування ціннісно-нормативної системи.

Н. Паніна, яка розробила методiku та методологію українського моніторингу, запропонувала таку систему показників:

- *аномійна деморалізованість*, яка безпосередньо пов'язана зі стабільністю ціннісно-нормативної системи суспільства;
- *національно-ізоляціоністські установки*, що дають змогу судити про спрямованість ціннісних орієнтацій на відкритість/закритість суспільства;
- *авторитаризм*, тобто демократичні/авторитарні орієнтації;
- *соціальний цинізм*, що характеризує ставлення людини до прийнятих у суспільстві соціально-етичних норм поведінки;
- *життєва задоволеність* (інтегральна оцінка людьми свого життя у минулому, теперішньому і майбутньому);
- *тривожність*, що дає підстави судити про психофізіологічну основу морально-психологічного стану.

У моніторинговому дослідженні 2014 р. були задіяні всі ці показники, за винятком показника авторитаризму [2, с. 405]. У моніторингу 2016 р. замість індексу аномійної деморалізованості, індексу тривожності та показника життєвої задоволеності було отримано дані для визначення Індексу психологічного дистресу, Індексу авторитаризму (демократія – тоталітаризм) та Індексу активності–пасивності. Дані показники також можуть характеризувати ступінь адаптивних здібностей населення в умовах невизначеності та соціальних змін.

Розглянемо динаміку основних показників соціально-психологічного стану населення України у 2014–2016 рр. у регіональному розрізі (*табл.*).

Основним показником рівня соціальної напруженості виступає Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП). “Критичне” його значення дорівнює 4.4 бала, воно “сигналізує” про готовність населення до масових акцій протесту. “До основних причин, що підвищують ймовірність масової участі населення в різних акціях соціального протесту, належать такі характеристики соціальної ситуації та політичної культури населення: 1) високий рівень незадоволення населення умовами життя (насамперед – матеріально-еконо-

Таблиця

Динаміка показників соціально-психологічного стану населення України (2014-2016 рр.)

Показники	Захід (1)		Центр(2)		Південь(3)		Схід(4)		Донбас(5)		Україна	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016
Індекс анонімної деморалізованості (шкала: 0-18 балів)	11.25		12.47**		13.96**		13.13**		13.63**		12.71	
Індекс трижовності (шкала 20-80 балів)	48.65**		49.57**		49.33**		48.11**		53.45		49.7	
Життєва задоволеність (шкала 1-5 балів)	3.27		2.84**		2.81**		2.86**		2.76**		2.91	
Індекс стабілізаційно-протестного потенціалу (ДПП)	7.87	6.25**	5.3	5.00	4.05	4.34	3.61	3.55	2.11	3.33**	4.84	4.71
Інтегральний індекс національної дистанції (шкала 1-7 балів)	5.23	4.77**	5.05	4.54**	4.70	4.87**	5.02	4.86**	4.50	5.16**	4.96	4.75
Індекс цинізму (шкала 0-14 бала)	9.00	9.63**	9.67	9.63	10.18	9.67**	9.44	10.10**	9.75	10.46**	9.56	9.82
Індекс психологічного дистресу (шкала 0-27 бала)		9.86		9.75		11.28**		8.87*		11.05**		9.91
Індекс ТПК-1 демократія-тоталітаризм (шкала 6-30 балів)		12.65		13.57**		14.26**		12.97		14.90**		13.44
Індекс ТПК-2 пасивність-активність (шкала 6-30 балів)		15.59**		15.59**		14.93**		14.28**		13.67		15.05

*Різниця балів значуща на рівні 5%, ** - на рівні 1%.

мічними); 2) підвищення рівня недовіри до структур влади та політичних лідерів; 3) низький рівень політичної залученості – участі населення в легітимних формах суспільно-політичного життя (членство в партіях, політичних рухах, асоціаціях, участь у виборах, доступні контакти з представниками влади тощо); 4) низький рівень політичної ефективності – відчуття людиною можливості впливати легітимним шляхом на соціальні процеси та політичні рішення, що зачіпають його безпосередні інтереси” [3, с. 33]. Ці причини були виявлені у 1999 р. та й досі залишаються актуальними.

Рівень протестного потенціалу загалом по країні незначною мірою знизився з 4.84 до 4.71 бала, але знаходиться за планкою “критичного” значення. Найбільше він знизився у Західному регіоні – з 7.87 бала до 6.25 бала, але залишається небезпечно високим. Значною мірою це пояснюється напруженою соціально-економічною ситуацією в регіоні: найнижчий рівень заробітної платні в країні, спроби закриття вугільних шахт, високий рівень безробіття, невирішене “бурштинове” питання, проблема знищення лісів та ін.

Як і у 2014 р., індекс протестного потенціалу в міру наближення до зони конфлікту суттєво знижується до практично нормальних значень: реальна загроза життю населення відсторонює протестні настрої на другий план. Але на Донбасі у 2016 р. він значно зріс з 2.11 до 3.33 бала. Ця ситуація виникла в результаті продовження військового конфлікту та пов’язаних з ним соціально-економічних та соціально-політичних проблем регіону.

Показники Інтегрального індексу національної дистанції на теренах всієї держави є доволі високими, хоча загалом по країні вони незначною мірою знизились з 4.96 до 4.75 бала, що, за визначенням Н. Паніної, можна охарактеризувати як схильність населення до національної відособленості, відсутність толерантності до представників деяких окремих національностей. Якщо у 2014 р. ситуацію з національною дистанцією у Центрі та на Сході можна охарактеризувати як помірну національну ізолюваність (5.05 та 5.02 бала відповідно), то у 2016 р. вона суттєво поліпшилась, її рівень знизився до 4.54 та 4.86 бала, що відповідає рівню національної відособленості. Суттєво знизився рівень національної напруженості у Західному регіоні: з 5.23 бала (схильність до ксенофобії у латентній її формі) до 4.77 бала (національна відособленість). До цього

привели рішучі кроки у відродженні національної української ідеї, відродженні української культури та мови, що були зроблені за останні роки. Однак серед більшості російськомовного населення Донбасу ці кроки мали зворотний ефект: значення Інтегрального індексу національної дистанції суттєво зросло: від 4.50 бала (національна відособленість) до 5.16 бала (національна ізольованість, латентна форма ксенофобії).

Рівень соціального цинізму, який є ненормативною реакцією на аномію, вимірюється індексом цинізму. Він показує ступінь зневажливого ставлення населення до загальноприйнятих у суспільстві цінностей. Порівняно з 2014 р. Індекс соціального цинізму у 2016 р. загалом по країні дещо зріс з 9.56 до 9.82 бала. Найнижчий рівень цинізму демонструє населення Заходу та Центру (9.63 бала), а найвищий – Донбасу (10.46 бала). Але у Центрі він майже не змінився, а на Заході за два роки суттєво зріс. Також він суттєво зріс у Східному регіоні та на Донбасі: з 9.44 та 9.75 до 10.10 та 10.46 бала відповідно. Це зрозуміло: регіони знаходяться поруч із зоною бойових дій та анексованим Кримом. Населення розгублене, не довіряє нікому, невпевнене у найближчому майбутньому та має надію тільки на власні сили. Власне, основним наслідком поширення соціального цинізму і є руйнування засад соціальної довіри, яка є основою побудови громадянського суспільства.

Дистрес є негативною формою стресу, з яким організм не в змозі боротися самостійно. Психологічний дистрес є таким його різновидом, що викликаний соціальними факторами. Людина, яка перебуває у стані психологічного дистресу, не спроможна до активних форм соціальної адаптації та має схильність до антисоціальних дій. Найнижчий рівень Індексу психологічного дистресу демонструє населення Сходу, а найвищий – очікувано населення Півдня та Донбасу.

Обернено пропорційним є зв'язок між Індексом пасивності–активності та Індексом демократія–тоталітаризм. На Донбасі спостерігається найнижчий рівень активності та найвищий рівень схильності до тоталітаризму. Розгублене внаслідок тривалого військового конфлікту населення даного регіону бажає патерналізму та відповідальної за їх життя “твердої руки”. На Заході, навпаки, – населення наочно переконалося на прикладі європейських сусідів у перевагах демократичного способу життя та демонструє активну життєву позицію і бажає подальших демократичних змін в Україні.

Виконане дослідження динаміки основних показників соціально-психологічного стану населення України у 2014–2016 рр. у регіональному розрізі дає підстави зробити висновки про те, що населення усієї країни досі перебуває у стані аномійної деморалізованості та має великі труднощі у процесі адаптації до нових умов життя. Високий рівень протестного потенціалу в Україні свідчить про незгоду значної частини населення із соціально-економічною та соціально-політичною діяльністю законодавчої та виконавчої влади, з напрямом та темпами впровадження реформ.

Національна відособленість, а тим більше зростання ксенофобійних установок у деяких регіонах країни, не сприяють становленню демократичного громадянського суспільства, затримують розвиток і консолідацію системи соціальних відносин, а значить утруднюють становлення соціального порядку в державі.

Високий рівень поширеності соціального цинізму в Україні може слугувати серйозною перешкодою на шляху формування демократичної системи цінностей як ціннісно-нормативної основи формування нового соціального порядку європейського зразка.

Рішучі кроки правлячої еліти та її спроможність заручитись підтримкою населення, яке потрібно переконати у необхідності продовження реформ, яке повинно відчувати поліпшення власного життя, сприятимуть подоланню аномії в українському суспільстві та становленню демократичного соціального порядку.

Література

1. *Панина Н.* Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии / Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1 – С. 5–26.
2. *Загороднюк Т.* Соціально-психологічний стан населення під час кардинальної зміни вектора становлення соціального порядку в українському суспільстві / Т. Загороднюк // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 1 (15). – Т. 1. – С. 402–409.
3. *Головаха Е. И.* Потенциал социального протеста в Украине / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Социологические исследования. – 1999. – № 10. – С. 31–40.